

BAYRAKTAR, Zülfikar (2019). Türk Efsanelerinde Gaipten Gelen Ses Üzerine Bir İnceleme. Ankara: Akçağ Yayınları. 181s., ISBN: 978-605-342-419-2

Esra KARAMAN*

Türkiye’de halk bilimi ve halk edebiyatı derleme ve inceleme çalışmalarının yaklaşık olarak yüz yıllık bir geçmişi bulunmakla birlikte bu kısa süre içinde halk edebiyatı ürünleri üzerine yapılan çalışmalar azımsanmayacak ölçüdedir. İbrahim Şinasi, Ahmet Vefik Paşa, Ziya Gökalp, Fuad Köprülü, Rıza Tevfik Bölükbaşı gibi isimlerin öncülükleriyle başlayan halk bilimi ve edebiyatı ürünleri üzerine inceleme ve yayınlar, günümüzde de devam etmektedir.

Halk edebiyatı ürünlerini inceleme ve araştırmanın ön koşulu olan derleme çalışmaları sayesinde elimizde hayli metin bulunmaktadır ve bu metinler çeşitli yöntemlerle incelemeye tabi tutulmuştur (Tarihi-Coğrafi Fin Yöntemi, Yapısalcı Yöntemler vb.) Bunların içerisinde motiflere göre veya bir motifi anlatılara göre inceleme çalışmaları yapılmıştır. Türk anlatıları motif

yönünden oldukça zengin olduğu için araştırmacıların inceleme sahaları da bu oranda geniştir; özellikle Hızır, çocuksuzluk, taş kesilme, kesik baş, değişme, at, mağara vb. motifler hem tüm Türk anlatılarında (halk hikâyesi, masal, efsane, memorat, destan vb.) hem de efsaneler özelinde incelenmiştir.

Kitap; kısaltmaların ardından sözbaşı, giriş ve 4 bölümden oluşmaktadır. IV. bölümden sonra sonuç, kaynakça, kaynak kişiler ve yer indeksi bulunmaktadır. Konuya ve genel itibarıyla “bilim”e birebir uyum sağlayan Yunus Emre’nin “İlim ilim bilmektir / İlim kendin

Kitap Değerlendirme

Makale Gönderim Tarihi: 07.03.2019; Yayına Kabul Tarihi: 15.03.2019

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Ana Bilim Dalı, KIRIKKALE, ORCID: 0000-0002-9287-6725, E-posta: esrakaraman71@hotmail.com

bilmektir / Sen kendin bilmezsen / Bu nice okumaktır...” mısralarıyla başlayan “sözbaşı”, “gaip” kavramına dair kısa bir bahisle başlamış, bölüm içerikleri verildikten sonra teşekkür kısmıyla son bulmuştur.

Giriş kısmında (s. 17-19), araştırmanın konusu, amacı, kapsamı ve yöntemleriyle ilgili bilgiler verilmiştir. Özellikle “araştırmanın yöntemleri” başlığında yer alan metin merkezli ve bağlam (icra) merkezli yöntemlerin kısmi de olsa sınırlılıklarının verilmesi ve araştırmanın konusu olan “gaipten ses gelme” motifinin neden bağlam merkezli araştırma yöntemi olan “performans ve işlevsel kuram ve yöntemi” esas alınarak incelendiğinin açıklanması, sonraki araştırmacılara yol göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Birinci bölümde (s. 21-58), “gaip” kavramı sosyolojik, psikolojik ve dinî gibi farklı alanlar çerçevesinde incelenmiştir. Gaiplik kelimesinin “bilinmeyen, görünmeyen bulunamayan, kayıp” gibi anlamlara geldiği çeşitli sözlüklerde tespit edilmiş ve bundan dolayı insanoğlunun bu bilinmeyi merak etme olgusundan bahsedilmiştir. “Gaipten gelen ses” alt başlığında “ses”in tanımı verildikten sonra *gaipten gelen sesi* felsefeci ve psikanaliz okulunun kurucularından olan Mladen Dolar’ın “akuzmatik ses”, Arapçada “hâtif”, bazı tasavvuf ehillerinin “hâtif-i gayb, hâtif-i gaybî” olarak adlandırdıklarını ve mahiyetini ne şekilde açıkladıklarını belirtmektedir. Gaipten gelen ses kavramı ve bunları duyduğunu belirten kişiler üzerine bazı psikiyatristlerin yaptığı çalışmalar ve bunun psikolojik açıklamaları verilmiş ve söz konusu kavramın bütün din ve inanışlarda (sadece Türkler değil, pek çok toplumda) Tanrı ile bağlantılandırıldığına, bu sebeple kutsiyetinin olduğuna ve vahiyle ilişkilendirildiğine değinilmiştir.

İkinci bölümde (s. 59-70), “gaipten gelen ses” motifi “dünya halk anlatılarında” ve “Türk halk anlatılarında” olmak üzere iki ana bölümde verilmiştir. Gaipten gelen ses motifi kavramını, Stith Thompson’ın “Motif, bir masaldaki en küçük unsur olup bu unsur gelenekte sürekli bir var oluş gücüne sahiptir. Bu güce sahip olabilmek için bu unsur, görülmemişlik ve çarpıcılık özelliklerine sahip bulunmak zorundadır.” tanımından yola çıkarak “Bu motifin hem olağanüstü hem de sıra dışı küçük bir unsur.” olduğunu belirtir. Dünya halk anlatıları içerisinde antik Yunan dönemindeki anlatılarda ve Alman efsanelerinden Şeytan Robert efsanesinde bu motifin görüldüğünü belirtir. Türk halk anlatılarında ise bu motifi; destanlar, hikâyeler, masallar, efsaneler, memoratlar ve fıkralar özelinde ayrı incelemiş ve tespit edilen örneklerini vermiştir.

Üçüncü bölümde (s. 71-77), Türk efsanelerinde bağlam, yapı ve şekil, içerik ve işlev konusu incelenerek âdeta dördüncü bölüme hazırlık yapılmıştır. Sözlü kültür yaratmalarının (ürünlerin) sadece geçmiş yaşantılara has olmadıkları halen daha günümüzde de devam ettiği için canlı bir özellik gösterdiği, ürünün yaratıldığı bağlamdan ayrı düşünülmemesi gerektiği, bağlamın değişim ve uyumla bağlantılı olması gerektiğine değinen yazar; bütün bu ölçütleri merkeze alan bir inceleme yöntemi olması sebebiyle performans kuramının öneminden bahseder. Günümüzde kullandığımız Farsçadan geçen “efsane” teriminin evveliyatından bahseden yazar, Osmanlı döneminde kelimenin yerine “kıssa, hikâyet, rivayet” kelimelerinin kullanıldığını belirtmiş ve “efsane” teriminin çeşitli dillerdeki karşılığını vermiştir. Sonuç olarak efsanenin özelliklerini şöyle sıralamıştır: “Efsaneler daha çok sözlü geleneğin anlatım inceliklerine vâkıf, hayat tecrübesine sahip, bir diğer tabirle güngörmüş, konuya hâkim ve ilgi duyan profesyonel bir anlatıcı tarafından anlatılmaktadır. Bunun yanında efsaneler konuya ilgi duyan herkes tarafından anlatılabilmektedir. Efsanelerin belirli bir anlatım yeri, zamanı ve mekânı yoktur. Özellikle efsaneye konu olan maddi unsur görüldüğünde, sorulduğunda ya da bahsi geçtiğinde, uygun bir sosyal şart ve çevreye bağlı olarak anlatılırlar. Efsaneler, daha çok yazılı ve elektronik kültür ortamlarında, tarihî niteliği olan, seyahatname, gezi ve inceleme konulu eserlerde, konunun gidişatı-

na uygun bir yerde müellif tarafından yazılı olarak nakledilebilirler. Efsanelerin anlatıcısı tarafından daha çok tarihî ya da dinî gerçekler üzerine kurulduğuna inanılmaktadır.” Kitabın bu bölümünde sadece “gaip, gaipten ses” kavramlarından değil de halk edebiyatındaki “bağlam, icra, anlatıcı, dinleyici, performans kuramı” gibi diğer hususlardan da bahsetmiş olması, eserin diğer araştırmalar için de kullanılabilir bir anahtar olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla yazar, kapsamı oldukça geniş tutulan bir eser oluşturmuştur.

Dördüncü bölüm (s. 79-148), konunun örneklerinin yer aldığı kısım olduğu için ehemmiyeti haizdir. Bu bölümde “gaipten gelen ses”ler “mekânı belirli bir yerden gelen, mekânı belirsiz bir yerden gelen ve rüyada gelen” olmak üzere üç açıdan tasnif edilerek incelenmiştir. Türk anlatılarında yer altı, çukur, mezar, mağara, kuyu, ormanlık alan, ağaç, çalılık alan, bitki, deniz, göl, nehir, ırmak, dere, pınar, dağ, kaya, taş, ev vb. yapılar, dinî mekânlar, türbe ve kutsal kabul edilen diğer ziyaret yerleri, köprü, kale ve hamam gibi yerler bu motifin oluşmasına sebep olan yerlerdir ve çalışmanın bundan sonraki bölümünde “gaipten gelen ses” bu unsurlara göre değerlendirilmiştir.

Gökyüzünün ve yeryüzünün insanoğlu tarafından anlamlandırılması konusunda gökyüzünün ilahi ve yarı ilahi sayılmakta olduğu öte yandan yeryüzünün ise ölüm sebebiyle karanlığı, kötülüğü ve ıstırapı çağrıştırdığı belirtilmektedir. Yer altı dünyasının hangi inanca mensup olursa olsun Türklerin kanaatine göre ayrı bir önemi olduğundan söz edilmiş ve bu durum Altay destanlarındaki Erlik’le örnekendirilmiştir. Yer altı dünyasının algıdaki mahiyeti açıklandıktan sonra Denizlili *Merkez Efendi* rivayeti anlatılmıştır.

Bir çukurdan gelen gaip ses başlığında, Özbekistan’da bulunan Minare-i Kelan’ın kuruluşu hakkındaki bir rivayet örneği yer almaktadır. *Bir mezar ya da mezarlık alanından gelen gaip ses* başlığında ise mezar kültürünün Türklerdeki öneminden bahsedilerek Erzurum-Dumlu yolu üzerinde yer alan Çobandede türbesiyle, İstanbul’un fethi sırasındaki bir vakayla ilgili ve Sivas’tan ve Kastamonu’dan derlenmiş bir rivayet verilmiştir. *Mağaradan gelen gaip ses* başlığında mağara kültürünün insanoğlu için korunma, iyileşme, uyku, kutsal kişilerin tefekkür vb. bir mekân olarak kabul edildiği, mitlerde önemli bir yeniden türeyiş kültürü olduğu anlatılmış ve Anadolu’da yaygın olarak bulunan bir motif olduğu belirtilmiştir. Örnek metin olarak ise Malatya-Darende ve Sivas-Şarkıkaraağaç’ın Örenköy’ünden derlenmiş bir hikâye verilmiştir. *Kuyudan gelen gaip seste* Erzurum, Afyonkarahisar, İstanbul’dan derlenmiş olan rivayetler örnek olarak verilmiştir.

Ormandan gelen gaip seste Sivas ve Erzurum’da; *Bir ağaç ya da çalılıktan gelen gaip seste* Erciş’te; *Bitkiden gelen gaip seste* Adana’da bilinen Lokman Hekim efsanesi örnek olarak verilmiştir.

Denizden gelen gaip seste denizle doğrudan ilgili su kültürünün hem dünya mitolojilerindeki hem de Türk mitolojilerindeki öneminden ve örneklerinden bahsedilerek bununla ilgili olan abıhayat motifine değinilmiş ve Urla Karantina Adası ile ilgili bir hikâye anlatılmıştır. *Gölden gelen gaip seste* Erzurum’dan; *Nehir, ırmak, dere ve pınardan gelen gaip seste* Sivas, Bosna-Hersek, Toros Dağları ve Çukurova’dan derlenen örnek metinler verilmiştir.

Dağdan gelen gaip seste Türklerin inanç sistemi içerisinde dağın kutsallığından söz edilerek savaşta şehit düşen Köse Süleyman ve Denizli’deki Babadağ’la ilgili bir efsane anlatılmıştır. *Kaya ve kayalıktan gelen gaip seste* Diyarbakır, Sivas, Afyon, Çanakçı’da bilinen efsane örnekleri verilmiştir. *Taşdan gelen gaip seste* Altay Türklerine ait Yaratılış efsanesinde yer alan Ülgen’e, yine yaygın olarak Türkler tarafından inanılan “yada taşı”na değinilmiş ve Erzurum’dan derlenen bir efsane örneği verilmiştir. *Ev ya da benzeri yapılar-dan gelen gaip seste* İzmir’de bulunan Forbes Köşk’ü, İstanbul Boğazı’nda yer alan ve halk

arasında “Perili Köşk” olarak bilinen Yusuf Ziya Paşa Köşk’ü ile ilgili ayrıca Yozgat ve Sivas’ta bilinen efsaneler örnek olarak verilmiştir.

Dini mekânlardan gelen gaip seste Ayasofya ile ilgili ve Saraybosna’da yer alan köyde bilinen bir efsane verilmiştir. *Türbe ve ziyaretlerden gelen gaip seste* Zile’de bilinen bir efsaneyle Anadolu’da yaygın olarak bilinen Taşbebek efsanesi örnek olarak verilmiştir. *Köprüden gelen gaip seste* Mostar Köprüsü ve Orhan Gazi, *Hamamdan gelen gaip seste* Kastamonu’daki Vıkvık Hamamı ile ilgili bir efsane örneği verilmiştir.

Dördüncü bölümün ikinci başlığında, *bir yerleşim yerinin yerini işaret etme, adını açıklama, kutsallık atfedilen bir duruma getirilen açıklama veya bir doğa oluşumunun nede-nini açıklama gibi* mekânı ya da kaynağı tespit edilemeyen ve bu sebepten ötürü Tanrısal özelliğe sahip olan seslere dair örnek anlatılar verilmiştir. Örnekler şöyledir: Burdur, Turhal, Kuzcaköy ve Konya isminin; Çökelez türbesi ve bu türbede yatan kişinin; Balıklı Ayazması, Gelin Kayası ve Dede Tepesi’nin adının nereden geldiğiyle ilgili efsaneler. İncili Bebek ağtının oluşması, Kütahya’daki Ilıca’nın sularının sarı ve sıcak akmasının sebebi; Tortum Şelalesi ve Tortum Gölü, Tuz Gölü ve Sivas’taki Alaman Çermiği’nin ortaya çıkmasıyla ilgili bir efsane. Son olarak *gaipten gelen bir sesin zor durumdaki kişiye yol göstermesi veya yardımcı olması* motifinde Türk anlatılarındaki Hızır motifini çağrıştıran Tırış Hoca’ya ait bir metin örneği verilmiştir.

Dördüncü bölümün üçüncü ve son başlığında rüyanın mahiyeti açıklanarak çeşitli toplumlara göre önemi, bazı araştırmacıların konu hakkındaki düşünceleri ve İslamiyet’teki önemi anlatılmış ve sonuç olarak rüyanın özellikle incelenen metinler çerçevesinde genellikle uyarma, korkutma, cezalandırma, bilgilendirme, mükâfat, gelecekte haber verme, kutsiyet kazandırma gibi temel işlevlere sahip olduğu belirtilmiştir. Konuyla alakalı olarak verilen örnekler şöyledir:

- * Kazak geleneğinde yer alan Dede Korkut’un ne zaman öleceğini anlatan bir efsane.
- * Erzurum’da yer alan Oltu’ların Konağı ya da Hazinekarların Evi olarak bilinen bir evin sahibinin gördüğü rüya.
- * Haydarlı adının nereden geldiği ile ilgili bir efsane.
- * İstanbul’un kuruluş efsanelerinden biri olan Madyanoğlu Yanko efsanesi.
- * Deli Mehmet adlı birinin atının kaybolmasıyla ilgili bir efsane.
- * İnekleri uyuz olan bir adama ait bir efsane.
- * Malatya’daki Horata, Şeyh Şaban-ı Veli, Âşıklı Sultan ile ilgili bir efsane.
- * Şeyh Ali Hayir Sincere türbesiyle ilgili bir efsane.
- * Şehit Türbesi olarak bilinen bir yerin oluşumuyla ilgili bir efsane.
- * Zinde Fil Ahmedî ve Adana’daki Ulu Cami ile ilgili bir efsane.
- * Yadelli Mehmet Çeşmesi ve Gökpınar Gölü’nün adının nereden geldiğiyle ve Çeşni-gir Köprüsü ile ilgili bir efsane.

Kitabın sonuç bölümünde yazar, gaipten gelen sesin her durumda Tanrısal bir özelliğinin olduğuna inanıldığı ve kaynağı bilinmediği için insanoğlu tarafından önce korku sonra saygıyla karşılandığı tespitlerini belirtir. Konu açısından değerlendirmenin ise gaipten gelen ses motifinin görüldüğü efsanelerin ayrı, bu efsanelerdeki sesin niteliğinin ayrı olarak değerlendirilmesini daha uygun bulur. Bu motifi içeren efsanelerde uyarma, korkutma, cezalandırma, kutsiyet ve mükâfat yoluyla insanların merak ettikleri sorulara ce-

vap verme, olağanüstü durumlara açıklık getirme, öğüt verme, örnek gösterme, hoşça vakit geçirme, toplumsal kural ve davranışları öğretme ve uygulamaya yönlendirme, toplumca hoş karşılanmayan tutum ve davranışları yasaklama ve bunlardan caydırma, evren, dünya, insan ve diğer canlılar, maddeler, toplumsal olgu, davranış, kurallar ve sosyal kurumların kökeni ve işlevi hakkında açıklayıcı bilgi verme, toplumsal hafızanın ve toplumsal ideallerin canlı tutulmasına hizmet etme işlevlerini içerdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Efsaneler içindeki gaipten gelen ses motifinin ise şu işlevleri taşıdığı sonucuna ulaşılmıştır:

* Ölüm nedeni ve zamanından haberdar etme.

* Saklı bir nesnenin yerini işaret etme, bir yerleşim yerinin yerini işaret etme, kaybolan ya da yeri tam belli olmayan bir türbenin yerini işaret etme.

* Bir türbede yatan kişiye ve türbenin kutsiyetine açıklama getirme.

* Bir doğa oluşumunun nedenine açıklama getirme.

* Kişiyi uyarak içinde bulunduğu zor durumun üstesinden gelmesi için ona yol gösterme veya yasak olan bir davranıştan caydırma.

Sonuç olarak Zülfikar Bayraktar'ın "Türk Efsanelerinde Gaipten Gelen Ses Üzerine Bir İnceleme" adlı eseri, üzerinde yeterli düzeyde çalışma yapılmamış olan "gaiplik" ve "gaipten gelen ses" konusunu incelemesi sebebiyle bu alanda öncü bir çalışma olmuştur. Eser sadece bu motif üzerine kurulmayıp folklorün başka alanlarıyla ilgili de (efsanelerin özellikleri, halk edebiyatı metinlerini inceleme yöntemleri vb.) bilgi vermesi bakımından oldukça kıymetlidir ve sonraki araştırmacılara yol göstericidir.